

Julius Mägiste pärandist etümoloogi ja leksikograafina

Iris Metsmägi
Eesti Keele Instituut | EKI

Julius Mägiste

19. dets 1900 Kassema– 11. märts 1978 Lund

- 1919 lõpetas Hugo Treffneri gümnaasiumi.
- 1923 TÜ magister läänemeresoome keelte alal.
- 1928 doktoriväitekirj „*oi-, ei-*deminutiivid läänemeresoome keelis“.
- 1929 TÜ erakorraline professor.
- 1932–1944 TÜ läänemeresoome keelte korraline professor.
- 1944 lahkus Saksamaale, alates 1945 elas Rootsis Lundis.
- 1950–1967 Lundi ülikooli soome-ugri keelte dotsent.

Julius Mägiste uurimisvaldkonnad

- Häälikulugu
- Ajalooline morfoloogia
- Etümoloogia
- Nimeuuringud
- Eesti vana kirjakeel
- Välitööd, kogutud keeleainese publitseerimine
- Muu

3 sõnaraamatut

Etümoloogia-alased tööd

- Sõnaraamat: Estnisches etymologisches Wörterbuch (1982–1983)
- Pikem uurimus: Äldre ryska lånord i estniskan. Särskilt i det gamla estniska skriftspråket (1962, 77 lk)
- Artiklid:
 - ühe laiema teema käsitlused
 - üksiksõnade käsitlused või käsitluste kogumid
- Retsensioonid (Saareste, Ariste, Kalima, Kiparsky, Mikkola jt)

Koostatavas etümoloogiasõnaraamatus 116 JM teoste kirjet + EEW.

Etümoloogia-alased uurimisteemad

- Laenud: vene, balti, alamsaksa ja rootsi, soome
- Läänemeresoome sõnade omavahelised seosed
- Eesti sõnade kujunemine
- Läänemeresoome ja kaugemate sugulaskeelte (mordva, mari, ka saami, ungari) kõrvutused

1956. Zu einigen fraglichen alten ostseefinnischen Lehnwörtern aus dem Russischen. – Årsbok för läsåret 1949/50 utgiven af seminarierna i slaviska språk och östasiatiska språk vid Lunds Universitet. Lund, 19–65.

1955-1961. Zu einigen fraglichen ostseefinnischen Lehnwörtern aus dem Russischen II–V. – Språkliga Bidrag 1–4.

1962. Äldre ryska lånord i estniskan. Särskilt i det gamla estniska skriftspråket. (= Lunds Universitets Årsskrift. N. F. Avd. 1. Bd. 55, 1.) Lund.

- *västar* ← vn mrd **вострогá*
- *timukas* ← vn *темнýха* 'sünge, mossis inimene' või ← vn *тémник* 'väepealik'
- eL *napp*: *naru* 'pikk (rukki)õlg' ← vn *сноп* '(vilja)vihk; kimp'
- eL *paíkna* 'kangarull' ~ sm *palttina* 'labasekoeline riie' (← vvn *полотъно* 'lõuend, jäme linane riie')

Balti laenud

1923. Etümologiseerimiskatseid. – Eesti Keel, 33–39.
1953. Zum fi. “harakka” ‘Elster’ und seiner Sippe. – UAJb 25, 296–299.
1959. Gibt es im Tscheremissischen baltische Lehnwörter? – UAJb 31, 169–176.
1970. Estn. *(h)õis* ‘Blüte’ und seine Sippe – ein balt. Lehnwort? – Donum Balticum. Stockholm, 352–359.
1977. Zu einigen vermeintlichen baltischen Lehnwörtern in den ostseefinnischen Sprachen. – Studies in Finno-Ugric Linguistics. In Honor of Alo Raun. Bloomington, 155–175.

- *kutsuma* ← blt, vrd ld *kviesti*: *kviečia* ‘kedagi külla kutsuma’
- *ving?* ← blt, vrd lt *dvinga*, *dvingis* ‘hägu, ving’ (lt kõrvutus A. Saareste)
- *vistrik* ← blt (laenualuseta, L. Vaba ← blt **instir*-, vrd ld *inkstaras*, *inkstiras* ‘vistrik; tõuk, vastne’)

Alamsaksa ja rootsi laenud

1949. Svenskt eller lagtyskt i den gamla skriftestniskan. – Svio-Estonica. Lund, 25–30.

laat ← kasks *aflāt* 'patukustutus' (1929)

Soome laenud

1931. Soome keele osa eesti kirjakeele arendamisel. Pilk soomest laenamise mõtte käiku Rosenplänter'i aegsest maarahvakeelest eesti riigikeeleni. – Eesti Kirjandus 87–118, 221–245.

1958. Suomen kielen osuudesta viron kirjakielen kehityksessä, varsinkin sen sanaston kasvussa. – Virittäjä, 125–146.

Läänemeresoome sõnade omavahelised seosed

1923–1926. Etümologiseerimiskatseid. – Eesti Keel 1923, 33–39, 1924, 85–86, 1926, 49–55.

1927. Paarist vadjä laenust eesti keeles. – Eesti Kirjandus, 161–162.

1933. Mis on soomlased laenanud eesti keelest? – Eesti Kirjandus 1933, 368–377.

1952–1959. Suomalais-virolaisia sanavertailuja. – Virittäjä 1952, 99–106, 1959, 321–330.

1954. Suomen *poloinen* ja *polkea*. – Virittäjä, 40–46.

1966. Eesti *väin* 'Sund', 'Meerenge', soome *väylä* ja *Väinämöinen*. – Tulimuld, 91–96.

1973. Zur Etymologie von ostseefi. *nisu* 'Weizen'. – Commentationes Fenno-ugricae in honorem Erkki Itkonen ... (= SUST 150), 218–221.

Läänemeresoome sõnade omavahelised seosed

- *ee üürike ~ ürg: üru* 'algus', *ürgama* 'algama' ~ sm *yrki* 'hetk', lv *irgõ* 'alata' (ee pikk vokaal sekundaarne)
- *ee ehmes ~ sm höyhen, krj heühen jt* '(linnu)sulg'
- *ee võhk: võha, mrd vihk ~ vdj is viuhka* 'kihv', ? sm *viuhka* 'lõikeader'
- lms *kaitse-* < **kaj-itse-* < **kaje-* (> *ee kaema, kajema*)
- sm *poloinen* 'vaeseke' ~ sm *polkea* 'tallata, sõtkuda', *ee põlgama jt*
- *siur: siuru* ← vdj *tšiuuru* < **kiuru*

Eesti sõnade kujunemine

1923–1926. Etümologiseerimiskatseid. – Eesti Keel 1923, 33–39, 1924, 85–86, 1926, 49–55.

1925. E. *pärit, päris* sõnade seletuseks. – Eesti Kirjandus, 480–481.

1940. Eesti *tujust* ja *tuisust* keeleliselt seisukohalt. – Eesti Kirjandus, 288–293.

1949. Omapäraseid sõnadesaatusi eesti keeles. – Sõna (Stockholm), 47–55.

1957. Ununenud eesti sõnu. – Tulimuld, 154–159.

1961. Ühe eesti sõna seletuseks. Eesti *teps* ja *eps* 'eks' – Tulimuld, 141–147.

1961. Kahe eesti sõna seletuseks. – Tulimuld, 192–198.

1973. Mõnest vanast eesti uudissõnast (*voorus, paleus, saatus* ja *viiv*). – Eesti Keele ja Kirjanduse Instituudi Aastaraamat I. Stockholm, 32 –38.

Eesti sõnade kujunemine

- *upsakas* < **uppi-(i)sa-kķa[s]* < **uppi* (> *upitama*, *upakil* jne)
- *kümblema* : *kümmelda* (vrd ka mrd *küm(m)eldama*) < **külmelda*, /dissimilatoorselt kadunud
- *päris* < **perūs* : **perūden* (< **perä*), *pärit* < partitiiv *perüttä*
- *tuju* ja *tuisk* samatüvelised
- *uss*, mrd *huss* ~ (*h*)*usisema* 'susisema', moodustussuhe nagu *mulisema* – *mull*, *vurisema* – *vurr*

Läänemeresoome ja kaugemate sugulaskeelte kõrvutused

1936. Néhány finnségi-mordvin szóhasználat. – Nyelvtudományi Közlemények 50, 260–265.

1939–1940. Läänemere-sm. ja volga-sm. keelte võrdluste alalt. – Eesti Keel 1939, 60–81, 1940, 1–17.

1940. Adalékok három magyar szó történetéhez. – Magyar Nyelv 36, 89–95.

1941. Eesti (*kuhja*)sova ja mari *šue*? – Eesti Keel ja Kirjandus, 301–303.

1941. Läänemere- ja volga-soome keelte võrdluste alalt. – Eesti Keel ja Kirjandus, 334–345.

1954–1962. Ostseefinnische und wolgafinnische etymologische Betrachtungen.
– Commentationes Balticae 1 (1953), 107–140, 8/9 1960/61, 257–309.

” Läänemeresoome ja kaugemate sugulaskeelte kõrvutused

- sm *upota*, ee *uppuma* ~ ersa *opa* 'lämbe', *opavtoms* 'lämbuma'
- ee *kalk*: *kalgi*, mrd *kalg*: *kalje*, *kal(l)e* ~ md *kalgodo*, *kalgoda* 'kõva, kare'
- ee *made* ~ er *madamo* 'sild, purre'
- ee *ehmatama*, mrd *jämähtämä*, jähmätämä ~ mo *jεvəðams* 'ehmuma, kohkuma', *εjftams* 'eemale peletama'
- ee *pärn*, sm mrd *pärnäjt* ~ er *parmo*, *parma* 'suur (jäme, vana) puu'
- ee *kõõm* ~ md *kuvo* 'koorik', mr *kom* 'koor, kest', udm *kem*, ung *hám* 'puukoor'

Estnisches etymologisches Wörterbuch

- 1982–1983, 2. tr 2000, Helsinki: Finnisch-ugrische Gesellschaft;
- 12 köidet, 4106 lk;
- toimetamata käsikiri, avaldamiskõlblikuks toimetas Alo Raun, avaldamise korraldas Pertti Virtaranta;
- eesti keeleaines Wiedemann, ÕS 1961 ja 1976, Võõrsõnade leksikon 1961;
- etümoloogiates tugineb SKESile, kus võimalik;
- viitab Thomseni, Setälä, Mikkola, Kalima, Ariste, Kiparsky, Schlüter, Mägiste, Saareste, Mägra ... uurimustele;
- sõnaartikli sisu: märksõna koos variantidega, tuletised ja liitsõnad koos analüüsiga, etümoloogia, SKESi artikli lühikokkuvõte, oma täiendused või seisukoht (u.E.), viited ...

Kokkuvõtte asemel

Julius Mägiste oli omal laial teadusalal kõigi aegade erudeeritumaid uurijaid. Kuna selle erudeeritusega liitus veel sünnipärane loov fantaasia, järeleandmatu visadus ja erakordne töövõime, pole ime, et tema teaduslikud saavutused on nii tähelepanuväärsed. Tema töö elab. (Pertti Virtaranta.)

Eeskuju vääriv on see pühendumus ja töövõime tingimustes, kui kaotatud oli kodumaa, senine töö ja amet, keelekogud ja raamatukogudki. Ja kõige kiuste säilis vaim, töötahe ja senised eluhuvid. (Valve-Liivi Kingisepp.)

Aitäh!